

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2017/1

yıl: 8 cilt: VIII sayı: 16

Kur'an'da Kutsalla İlgili Kavramlar*

Ahmet GÜL**

Özet

Kutsal, dinler tarihinin eksen kavramlarından biridir. Kutsallık düşüncesi insanlık tarihiyle birlikte başlar. Hayatı kuşatan, bu döngünün içerisinde kendini çizgisel olarak, bazen de dairesel olarak tekrar eden kutsal, varlığın kendisi veya varlığın varoluş sebebi olarak belirmektedir. Kutsal bir Kitabı olan veya olmayan dinlerde görülen kutsallık farklı kavramlarla ifade edilmiştir. İlahi dinlerin son halkası olan Kur'an'da da kutsal ve kutsallık ile ilgili birçok kavram bulunmaktadır. Bu makalede Kur'an'daki bu kavramlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, kutsallık, kuds, bereket, teşbih.

The Concept of Holy in the Qur'an

Abstract

Holy is one of the axis concepts in the history of religion. The idea of holy begins with human history. The sacred that surrounds the life, repeats itself linearly and sometimes circularly in this circle, appears as existence itself or reason for existence. Holiness in religions with or without a Holy Book is expressed in different terms. In the Qur'an, the last chain of divine religions, there are many concepts about holy and holiness. This article studies these concepts in the Qur'an.

Keywords: Holy, holiness, quds, barakah, tasbih.

* Bu makale, "Kur'an'a Göre Kutsal ve Kutsallık" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Şırnak Ü., İlahiyat Fakültesi, Tefsir A. B. D.
agul_47@hotmail.com

Giriş

Kutsal ve kutsallık kelimeleri dinler tarihçilerinin değerlendirmelerine göre dinin özü sayılabilecek kadar önemli, kavranamaz, her şeyden farklı olduğu için anlaşılmaz, tanımlanamaz ve erişilemez olandır. Kutsal, “Tanrısız din olmakla birlikte kutsallık telakkisine yer vermeyen din bulunmamaktadır” şeklinde değerlendirmelere neden olacak derecede evrensel boyutu olan mihver bir kavram, bir gerçekliktir.

Kutsal manevi anlamda mükemmelliği ifade etmektedir. Bu kemal ve yetkinlik en yüce ve üstün derecesini Allah'ta bulmuştur. Bu yüzden hiçbir eksiklik ve noksanlık Allah'a yaklaşamaz. Herhangi bir varlık Allah'a yakın oldukça, o derece O'ndan mükemmellik alır, kutsallığa yaklaşır¹.

Türkçede kutsallık olarak ifade edilen kudsiyyet kelimesi çeşitli bağlamlarda “kuds, takdis, mukaddes, kuddus vb.” şekillerde İslami literatürde kullanılmıştır. Kur'an'da Allah için *Kuddus* sıfatı zikredilmiş², Cebail'den *Ruhu'l-Kuds*³ olarak bahsedilmiş, *Tuva Vadisi*'nin mukaddes oluşundan söz edilmiştir⁴. Kur'an'da kutsallığın tahrif edilen Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki gibi tarihi bir seyri yoktur. Zira bu dinlerin tahrifinden sonra onların yerine ikame edilmeye çalışılan kutsallık anlayışının⁵ Kur'an ile aynı olması beklenemez. Kur'an tahriften masundur.

Hıristiyanlıkta *holy* ve *sacred* kavramları çokça kullanılmaktadır. Bu anlamda İslam akidesinin merkezini kutsalın almadığı, Allah'ın kutsal oluşunun O'nun diğer sıfatlarının bir sonucu olduğu ifade edilebilir. İslam'da Allah'ın kutsal oluşu

1 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzali, *el-Maksadu'l-Esna fi Şerhi Esmâ'llahi'l-Hüsna* (Beyrut: Darul'Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 46; Hüseyin Atay, “Kur'anı Kerim ve Kudsiyyet”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27, (1985): 2.

2 Haşr 59/23.

3 Nahl 16/102.

4 Taha 45/12.

5 Alparslan Açıkgenç, “Kutsal, Gelenek ve Çağdaşlık”, *İslamiyat/Bülten* 13, (Ekim-Aralık 2004): 2.

ile varlıklara kutsallık atfı farklı anlamlara gelmektedir. Kutsal kavramının karşılığı olan *sacred* veya *holy*, çıkış noktaları batılı olsa da, semavi dinlerin ortak bir özden, vahiy geleneğinden beslendiği gerçeğiyle kıyaslandığında kutsal ve dindışı kavramlarının suni bir ayırımdan ibaret olduğu görülecektir⁶. Kavramın Batılı tanımıyla Kur'an'daki tanımının birbirine yakınlığı, insanlık ailesinin değerlerinin ortak bir noktada kesişmesiyle açıklanabileceği gibi, vahiy geleneğinin bunda payının olduğunu söylemek yersiz olmayacaktır. Bu denli yaygın bir kavram olması na rağmen İslam'da popüler bir tabir değildir.

Yukarıda ifade edilen hususlar göz önünde bulundurulduğunda Kur'an'da kutsal kavramı ile ilgili birçok kavram olduğu görülecektir. Bu çalışmada ilgili kavramlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Kur'an'da Kutsal İle İlgili Kavramlar

Kur'an'da yegâne Kutsal varlık yukarıda ifade edildiği üzere Allah'tır. Allah ve O'nun bildirdikleri kutsal halenin içerisinde kendine yer bulmaktadır. Allah kendini insanlara esma-i hüsnası üzerinden bize tanıtmaktadır. Bu yönüyle Allah'ın tüm esması kutsaldır. Burada tüm esmasını tanıtmak mümkün olmayacağından diğer dinlerdeki kutsallık fikriyle daha çok benzeşen ayrışan ve nevi şahsına münhasır olan kavramlar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1.1. Kutsal Varlık ile İlgili Kavramlar

Kur'an'da kutsal ve kutsallık anlayışı ile ilgili birçok kavram vardır. Bunlar, kuds, bereket, haram, tesbih, hududullah, şiar, hayr, fadl, gibi kavramlardır. Bunlardan kimisi kutsalın kendisini, kimisi onun bildirimlerini, kimisi de özel önem verdiği hususları içermektedir.

1.1.1. el-Kuds / et-Takdis (القدس / التقديس)

K-d-s kökü sözlükte “arıtma, temizleme⁷” anlamlarına gelmektedir. Kelime hem isim hem mastar olarak kullanılabilir. K-d-s kökünden türeyen birçok kelime vardır. Bunlardan, sözlükte “temiz olmak; bir şeyi mukaddes kılmak, tenzih etmek” anlamlarına gelen kudsi kelimesi, kuds kökünden ism-i mensup olup “her türlü noksanlıktan uzak yüce bir varlığa ait olan şey⁸” demektir. Türkçede kudsiyyet, Arapçada “temiz ve pak olmak” anlamındaki “قدس kuds” kelimesinden alınmıştır. Aynı kökten gelen *takdis*, “kutsallık nispet etme”, bundan türeyen *mukaddes* de “kutsallık nispet edilmiş⁹” manasına gelir.

6 Julian Baldick, *Mistik İslam*, trc. Yusuf Said Müftüoğlu (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002), 19-20.

7 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “k-d-s” md.

8 Hayati Yılmaz, “Kudsi Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), 318.

9 D. Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, 741.

Firuzabadi'ye göre “k-d-s” kökünden gelen *et-Takdis*, temizlik¹⁰ anlamına gelmektedir. Rağıb el İsfahani buradaki temizliğin: “Hem vakarınızla evlerinizde durun da önceki cahiliye devrinde olduğu gibi süslenip çıkmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah ve Resulü'ne itaat edin. Ey ehli beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor” (Ahzab 33/33) ayetinde geçen ilahi bir temizleme yani; manevi temizlik olduğunu belirtmektedir. Râğıb el -İsfahani, *et-takdis* kelimesini: “(Ey Muhammed!) Onlara de ki: Kur'an'ı Cebrail, iman edenlere sebat vermek, Müslümanlara bir hidayet ve bir müjde olmak için Rabbinin katından hak olarak indirdi” (Nahl 16/102) ayeti kerimesinden hareketle, Allah'tan insanlara, kendileriyle nefislerimizi arındıracak kutsal şeyleri getirdiği için Cebrail'e zıfaze etmiştir¹¹ şeklinde yorumlamaktadır.

Sözlükte “temiz olmak” manasındaki *قدس kuds* kökünden türemiş, mübalağa bildiren bir sıfat olan *قدوس kuddûs*, “tertemiz, pak, kusurdan arınmış” demektir. Yüce Allah'ın isimlerindedir¹². *قدوس Kuddûs* iki ayette Allah'ı Teâlâ'nın sıfatı; bir ayeti kerimede de meleklere Cenâb-ı Hakk'ı takdis ediş ifadesi olarak yer almıştır¹³. Allah Teâlâ'yı her türlü noksanlıklardan ve ayıplardan tenzih etme, arındırma anlamına gelir¹⁴. Allah'ın çirkin şeylerden ayıplardan ve sonradan olanların sıfatlarından uzak, tertemiz, bütün kemal sıfatları kendisinde toplayan, güzellik, iyilik ve faziletlerle övülen bir varlık olmasını belirten “kuddûs” kelimesi, *takdisten* türemiştir. *Takdis* ise, mahlûkatın sıfatlarından, her türlü eksiklik ve ayıptan uzak olmak¹⁵ anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *mukaddes* kelimesi sözlükte “Mübarek, kutsal kılınmış yeryüzü, takdis olunmuş, kutsanmış, her türlü kusur ve ayıptan uzak temiz ve pak¹⁶” anlamlarına gelmektedir.

K-d-s kökünden türeyen *takdis*, “temizlemek, yüceltmek, tebrik etmek” anlamlarına da gelmektedir. Takdis “Allah'ı şirkten ayıp ve noksan sıfatlardan tenzih etmek ve buna inanmak O'nu bütün kevnî eksiklerden, yaratılmışlar için kemal ifade edilecek sıfatlardan beri kılmak” anlamındadır¹⁷. Bu kelimenin Allah'ı tazim, tesbih ve tenzih boyutu vardır¹⁸. Takdiste Allah'ın sahip olduğu temizlik, izzet büyüklük gibi sıfatlarının Ona verilmesi ve ilan edilmesi; tesbihte ise kendisine

10 Muhammed b. Yakub Firuzabadi, *Kamusu'l- Muhit* (Mısır: el-Hey'etu'l- Mısıriyyetu'l-Ammetu lil-Kutub, 1978), II: 236.

11 Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed Rağıb İsfahani, *el- Mufredat fi Ğaribi'l- Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylani (Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.), 396.

12 Firuzabadi, *Kamus*, “k-d-s” md.

13 Bakara 2/30.

14 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “k-d-s” md.

15 Muhammed Ali Sabuni, *Safvetu't- Tefasir* (Beyrut: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1981), 3: 356.

16 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “k-d-s” md.; Doğan, *Temel Türkçe Sözlük*, 565; Süleyman Uludağ, “Kuddise Sırruh”, *DİA*, c. 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), 314.

17 Ebu'l-Kasım es-Seyyid Ahmed Asım Efendi, *Kamus Tercemesi el-Okyanusu'l-Basit fi't Tercemeti'l-Kamusi'l- Muhit* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305), “k-d-s” md.; Taberi, *Camii'l-Beyan*, 1: 505.

18 Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşeri, *Esasu'l- Belağa*, thk. Basil Uyunu's-Suvd (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), “k-d-s” md., 2: 57; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “k-d-s” md.

yaraşmayan sıfatlardan uzak tutma anlamları baskındır¹⁹. Tesbih taat ve ibadette; takdis bilgi ve itikatla olmaktadır²⁰.

K-d-s kökü Kur'an'da on defa geçmektedir. Meleklerin Allah'ı takdis etmeleri²¹ Allah'ın vahyinin geldiği vadinin özelliği²², Hz. Musa'nın İsrailoğullarının girmesi için teşvik etiği toprakların sıfatı (Arz-ı mukaddes)²³, Allah'ın esmai hüsnasından birisi olan el-Kuddus²⁴; Ruh'u'l-Kudus²⁵ olarak isim şeklinde geçmektedir. İlgili ayetlerden anılan yerlerin ve varlıkların şirk, günah gibi manevi pisliklerden temiz kılındığını göstermektedir.

Bileşik bir kelime olarak Kur'an'da geçen *Ruh'u'l-Kuds* روح القدس, tertemiz yaratılmış ruh²⁶ Cibril²⁷ anlamındadır. Cibril'in sıfatı olan *Ruh'u'l-Kuds* Allah'tan insanlara kendileriyle nefisleri arındıracak kutsal şeyleri getirdiği için Cebrail'e izafe edilmiştir²⁸. Ayrıca, Allah Teâlâ Hz. İsa'nın sıfatı hususunda Hz. Peygamber'e hitaben "Biz O'nu Ruh'u'l-Kuds ile destekledik" (Bakara 2/87, 253) buyurmuştur. "Ruh"tan Cebrail, "kuds"ten kastın Allah olduğu, bunun Cebrail'in şanının yüceltme için yapılan bir izafet olduğu da belirtilmektedir²⁹.

Kuddus ismi zatı ilahiyeyi ifade etmek için kullanılır. Zati-selbi sıfatlardan olan *Kuddüs* ismi *Muhalefetün lil havadis* sıfatıyla ilişkilidir. Bu sadece insanlar tarafından eksiklik kabul edilen niteliklerden değil; onlar tarafından üstünlük sayılan beşerî ve görelî kemal sıfatlardan münezze olmaya da ifade eder³⁰. Bu da Allah'ın kemal sıfatlarına sahip olması, kendisine bir sınır çizilememesi ve tasavurların daima ötesinde olup ona sığmaması anlamına gelmektedir³¹.

Sonuç olarak k-d-s kökü ve türevleri Allah için kullanıldığında kemal sıfatlarını ve tenzihî; diğer varlıklar için kullanıldığında manevî temizliği ifade etmekte; bu yönüyle kutsalın aşkınlığını ve nezahetini ortaya koyan bir kavram olarak dikkat çekmektedir.

1.1.2. İzzet / Aziz (عزة / عزيز)

Sözlükte "galip gelmek, üstün olmak, saygın olmak" anlamlarına gelen ع-ز-ع

19 Taberi, *Camii'l-Beyan*, 1: 505.

20 Ebu'l-Beka Eyyub b. Musa el-Kefevi, *el-Kulliyat*, thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Misri (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1998), "k-d-s" md.

21 Bakara 2/30.

22 Taha 20/12.

23 Maide 5/21.

24 Haşr 59/23.

25 Nahl 16/102.

26 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "k-d-s" md.

27 Firuzabadi, *Kamus*, "k-d-s" md.

28 İsfahani, *Mufredat*, 396.

29 Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et-Temimi el-Bekri er-Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir Mefatihü'l-Ğayb* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981), 6: 219. Ayrıca bkz. Maide 5/21.

30 Gazzali, *el-Maksadu'l-Esna*, 46.

31 Ebu's-Sena Şihabuddin Mahmud el-Alusi, *Ruhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve Sebu'l-Mesani* (Beyrut: Daru İhyai'l-Turasi'l-Arabi, t.y.), 27: 62.

kökünden türeyen izzet, acizlik ve alçaklık anlamlarındaki ذلّة zilletin zıddıdır³². Kelimenin hiçbir şeye benzemeyen³³ anlamının da olduğu ifade edilmektedir.

Kur'an'da izzet kelimesi on bir yerde, türevleriyle birlikte yüz on defa, Allah'ın esmasından biri olarak el-Aziz العزیز şekliyle doksan iki kez geçmektedir.

İzzetin Allah'a ait olduğu Kur'an'da şöyle vurgulanmaktadır: “Bütün izzet ve kuvvet Allah'ındır” (Nisa 4/139), “Kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyla Allah'ındır” (Fâtır 35/10). Ayetlerde ifade edilen izzetin; güç, kuvvet, Allah'ın yardımı ve zaferi olduğu, Allah'a galip gelinemeyeceği, şeklinde yorumlanmış, izzeti isteyen müminlerin Allah'a iman edip emirlerine sarılmaları, O'na itaat etmeleri gerektiği vurgulanmıştır³⁴.

Allah'ın esmasından biri olan العزیز el-Aziz doksan iki ayette geçmekte, eşi benzeri olmayan, değerli, şerefli ve güçlü, yenilmez, daima üstün gelen anlamlarını taşımaktadır³⁵. Bu isim izzet ve kuvvet anlamı veren el-Muiz anlamında kullanıldığı, Allah'ın fiili sıfatlarından olduğu belirtilmektedir³⁶. el-Aziz ismi Kur'an'da lafza-i celalin yerine kullanılmıştır³⁷. Bu da uluhiyyetin özelliklerinden birisinin mutlak izzete sahip olması gerektiğini gösteren önemli delillerdendir.

Kur'an-Kerim'de Allah izzet sahibi olarak nitelenmiş; bir ayette de İblis, insanları mutlaka azdıracağını Allah'ın “izzetine” yemin ederek dile getirmiştir: “İblis: Senin izzetine and olsun ki, ihlâsa erdirilmiş olanlar dışında, bütün kullarımı azdıracağım, dedi.” (Sad 38/82-83). “Bir başka ayette de “Asıl üstünlük (izzet) Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir” (Munafikun 63/8) şeklinde buyrulur bu niteliğin Allah'a tabi olmak şartıyla kullara da nispet edilebileceğine işaret edilmiştir.

İlahlaştırılan Firavun'un izzetine sihirbazların ettikleri yemin³⁸ ve başka ayetlerde de ifade edildiği üzere, Allah'a itaat edilmediği takdirde, izzet vasfı benlik, gurur ve kibir anlamına gelerek çirkin bir sıfata dönüşmektedir: “Böylesine “Allah'tan kork!” denilince benlik ve gurur kendisini günaha sevk eder. (Ceza ve azap olarak) ona cehennem yeter. O ne kötü yerdir!” (Bakara 2/206), “Sâd. Öğüt veren Kur'an'a yemin ederim ki, Küfredenler, (iddia ettiklerinin) aksine, bir gurur ve tefrika içindedirler” (Sad 38/1-2) ayetleri bunu ifade etmektedir³⁹.

32 Isfahani, *Mufredat*, “a-z-z” md.; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “a-z-z” md.

33 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “a-z-z” md.; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandi, *Bahru'l-Ulum (Tefsiru's-Semerkandi)*, thk. Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed Abdulmevcud (Lubnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 3: 348.

34 Semerkandi, *Tefsiru's-Semerkandi*, 1: 600; İzzuddin Abdurrezzak b. Rizkullah er-Resayni, *Rumuzu'l-Kunuz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdumelik b. Abdullah b. Duheş (Mekketu'l-Mukerreme: Mektebetu'l-Esedi, 2008), 1: 648; Şeyh Muhammad Mutevelli Şaravi, *Tefsiru's-Şaravi* (Kahire: Ahbaru'l-Yevm, 1991), 5: 139.

35 Semerkandi, *Tefsiru's-Semerkandi*, 3: 348; Gazzali, *el-Maksadu'l-Esna*, 56.

36 Fahrudin Muhammed b. Ömer er-Razi, *el-Levamiu'l-Beyyinat Şerhu Esmailahi'l-Husna ve's-Sfat* (Mısır: Matbaatu's-Şerefiyye, 1323), 147.

37 En'am 6/96; İbrahim 14/1; Şuara 26/217.

38 Şuara 26/44.

39 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidi, *Te'vilatu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdi Basillum (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 2: 104.

el-Azîz ismi Kur'an'da, genellikle Allah'ın mutlak kudret ve üstünlüğünü belirten muhtevalarda ve daima *el-Hakîm* (bütün emir ve işleri yerli yerinde olan), *el-Alîm* (her şeyi hakkıyla bilen), *el-Hamîd* (övlümeye lâyık), *el-Kavî*, *el-Muktedir* (her şeye gücü yeten, kudretli), *er-Rahîm* (bağışlayan, esirgeyen), *el-Gafûr* (bütün günahları bağışlayan), *el-Gaffâr* (daima affeden, tekrarlanan günahları bağışlayan), *el-Vehhâb* (karşılık beklemeden bol bol veren) gibi bir başka isimlerle birlikte kullanılmıştır. *el-Azîz* ismi ile bu isimler arasında bir birini destekleme ve dengeleme ilişkisi vardır. Bu isim ayrıca, Allah'ın iradesine karşı gelenlerin, hakkı alçaltmaya çalışanların, mazlumun ahını alan zalimlerin hiç beklemedikleri bir anda mutlaka Allah tarafından cezalandırılacağına hatırlatıldığı dört ayette, "Azîzun zu'ntikâm"⁴⁰ (suçuların cezasını veren, kimsenin ettiğini yanma bırakmayan mutlak güç sahibi)⁴¹ terkihi ile kullanılmıştır.⁴²

Özetle, *Azîz* ismi uluhiyyetin ihtişamını ve korkutan gücünü göstermektedir. Kutsalın karşı konulamaz gücü, kahreden ve aniden yakalayan, intikam alan yönünün tezahürü olarak *Azîz* ismi, Yaratanın eşsizliğini, biricikliğini ifade etmekte kulun, onun huzurunda hayrete düşerek ihtişamı karşısında tezellül edip dize gelmesini ortaya koymaktadır.

Azîz ismi kutsalın, aşınmayan, yıpratılmayan, terkedilse veya yerine başka kutsallar ikame edilmeye çalışılsa bile değerini kaybetmeyen yüzünü göstermektedir. Bu yönleriyle *azîz* ismi uluhiyyetin istiğna, güç, hüküm verme ve benzeri olmamasını içermekte, uluhiyyetin mehabetli yüzünü sırlarıyla tebarüz ettirmekte, haşyet duygusu ilham etmektedir.

1.1.3. Tesbih (تسبيح)

K-d-s kökü ile yakın anlamlı olduğu ifade edilen s-b-h kökü ilgili olduğundan ileride üzerinde durulacağı üzere kutsallıkla ilişkilidir. Tesbih kelimesi s-b-h kökünden tef'îl vezninde mastarıdır. Kelimenin kökü olan sebh Arapçada "suda ya da havada hızlı hareket etmek"⁴³, nehirde yüzmek, boş vakit, geçimde tasarrufa gitmek⁴⁴, işe gitmede acele etmek, hemen işe koyulmak, atların koşması⁴⁵, yıldızların yö-rüngelerinde hareket etmesi⁴⁶, çukur kazmak, çokça konuşmak⁴⁷, uzaklaştırmak⁴⁸

40 Bkz. Al-İmran 3/4; Maide 5/95; İbrahim 14/47; Zümer 39/37.

41 Geniş bilgi için bkz. Faruk Özdemir, "Tematik ve Bağlamsal Açından Kur'an'da "İntikam" Kavramı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7 (2016): 67-100.

42 Metin Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüсна* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 84-86.

43 İsfahani, *Mufredat*, "s-b-h" md.

44 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "s-b-h" md.

45 İsfahani, *Mufredat*, "s-b-h" md.

46 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "s-b-h" md.; İsfahani, *Mufredat*, "s-b-h" md.

47 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "s-b-h" md.

48 Süleyman Ateş, "Tesbih", *Kur'an Ansiklopedisi*, c. 20 (İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, t.y.), 289.

gibi anlamlara gelmektedir. Sebh سبح kelimesinin “rahatlık”, et-tesbihin التسبيح “nyku” anlamında olduğu da belirtilmektedir⁴⁹.

سبحه Subha duâ ve nafilâ namaz⁵⁰ anlamına gelmektedir. السبحة es-Sebbâha” ve el-مسبحة Musebbiha kelimleri işaret parmağı سبوحه sebûha kelimesi ise “Harâm Belde” anlamında oldukları söylenmiştir⁵¹. سبحان الله Subhanellâh lafzı, Allah’ı nitelenmesi doğru olmayan her türlü şeylerden tenzih etmektir. Sibeveyh, subhanellâh lafzının beraetullah براءة الله lafzıyla aynı anlamda kullanıldığını, yani Allah’ı tenzih etmek anlamına geldiğini; Zeccac, subhan lafzının “Allah’ı tenzih ederim” anlamında olduğunu, ifade etmiştir. Ayrıca Araplar hayret ifade etmek için سبحان من كذا subhân min keza dedikleri belirtilmektedir⁵².

Ebu İshak ve Sibeveyh gibi âlimler ayrı anlamları ifade ettiklerini iddia etseler de سُبوح Subbuḥ’un Allah’u Teâlâ’nın sıfatlarından olup قدوس Kudûs ile aynı manaya geldiği belirtilmektedir. Çünkü Allah tesbih ve takdis edilmektedir.⁵³

سبوحات Subuhat subhanın çoğulu olup Allahın yüceliği, azameti demektir. İbn Sumeyl, bu ifadenin “Allah’ın yüzünün nuru” anlamına geldiğini söylemiştir. Yine bu kelimenin Allah’ın güzelliği, onu tenzih etmek, O’nun nurunun üzerine düştüğü her şeyi yakması, yok edici olması, secde edilen yer gibi anlamlara geldiği de söylenmiştir⁵⁴. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: “Rabbim! Bana Kendini göster, sana bakayım” dedi. Allah: “Sen Beni göremezsin ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksin” buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: “Yarabbi, müezzehsin, sana tevbe ettim, ben inanların ilkiyim” dedi!” (Araf 7/143).

Tesbih kelimesinin aslı, Allah’a ibadette hızlı hareket etmek olup, kötülükten uzaklaştırmak için kullanıldığı gibi, iyilik yapmak için de kullanılmıştır. Bu gerek kavli, gerek fiilî ve gerekse niyetle alâkalı ibadetler hakkında umumî bir kelime-dir⁵⁵.

Zemahşeri tesbihi şöyle izah getirmektedir: “Yüce Allah’ın ismini tenzih etmek, Allah hakkında sahih olmayan cebr ve Allah’ı bir şeye benzetme gibi, isimle-

49 Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü’l-Arabi, *Ahkamu’l-Kur’an* (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 4: 170.

50 Seyyid Muhammed Murteda el-Huseyni ez-Zebidi, *Tacu’l-Arus min Cevhairi’l-Kamus*, thk. Abdussettar Ahmed Ferrac v.dğr. (Kuveyt: Matbaatu Hukumeti Kuveyt, 2001), “s-b-h” md.

51 İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “s-b-h” md.

52 İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “s-b-h” md.

53 İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “s-b-h” md.; Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezheri, *Tehzibu’l-Luğa* (Mısır: Daru’l-Misriyye, 1964), “s-b-h” md.

54 İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “s-b-h” md.

55 İsfahani, *Mufredat*, “s-b-h” md.; Abdullah b. Ahmed Nesefi, *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil (Tefsiru’n-Nesefi)*, thk. Yusuf Ali Bideyvi (Beyrut: Daru’l-Kelimu’t-Tayyib, 1998), 1: 78; 2: 259.

rini inkâr etmeye götüren manalardan O'nu uzak tutmaktır; O ismi hafife almak-
tan, huşu ve saygı dışında bir maksatla anmaktan korumaktır⁵⁶.”

Tesbih, Yüce Allah'ı eksik, yakışsız niteliklerden ve eylemlerden uzaklaştı-
mak demektir⁵⁷. Kur'ân-ı Kerimde bu konu ile ilgili olarak birçok âyet zikredil-
mektedir. Bir ayette: “De ki: Faraza müşriklerin iddia ettikleri gibi Allah'tan başka
tanrılar bulunsaydı, elbette onlar Arş'ın ve kâinat hâkimiyetinin sahibi Yüce Allah'a
üstün gelmek için çareler arayacaklardı! (Ama besbelli ki böyle bir şey asla vaki
değildir). Allah onların, iddialarından münezzehtir, Son derece yücedir, uludur.”
(İsra 17/42-43) buyrulmaktadır. Ayetten anlaşıldığı üzere, Allah'ın tek bir Tanrı
olduğu, müşriklerin O'na nispet ettikleri bir takım yakışmayan sıfatlardan uzak
olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca O, kendisine yakışmayan şeylerden münezzehe
olduğunu ve bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğunu belirtmektedir. Çünkü
gerçekten O, yüceler yücesidir⁵⁸.

Tesbih, Kur'ân'da türevleriyle birlikte yaklaşık 93 ayette geçmekte, ondan de-
ğişik şekillerde söz edilmektedir. Allah'ı tenzih etmek⁵⁹, namaz kılmak ve dua et-
mek⁶⁰, uzun meşguliyet⁶¹, Allah'a gezegenlerin boyun eğmesi⁶², meleklerin ve diğer
varlıkların hızlı hareket etmeleri⁶³, inşallah⁶⁴ bunlardandır.

Kâinattaki varlıkların tümü Allah'ı tesbih etmektedir. Bu tesbih sözlü (lisanu'l-
kal) veya sözsüz (lisanu'l-hal) olabilir. Bu gerçeği “Yedi gök ile yer ve onların içinde
yer alan her şey O'nun sınırsız kudret ve yüceliğini anmaktadır; O'nun yüceliğini,
aşkınlığını övgüyle yankılamayan bir tek nesne yoktur: Ne var ki siz onların yüce-
lemelerini anlayamıyor, kavrayamıyorsunuz. Yine de, hem çok bağışlayıcı, hem de
Halim olan O'dur.” (İsra 17/44) ayeti ifade etmektedir. Lisanu'l-kal ile tesbih eden
varlıkların, insanlar, melekler ve cinler olduğu; lisanu'l-hal ile cematın ve diğer
gayri akil canlıların Allah'ı tesbih ettiği belirtilmektedir⁶⁵. Sözlü tesbih “Yüce Rab-
binin adını tesbih et” (A'lâ 87/1) ayeti gereğince akıllı varlıklar tarafından Allah'ın
övülmesi ile birlikte ağızdan çıkan ses ve kelimelerden oluşmaktadır. Sözsüz tes-
bih, her şeyin bir yönüyle, bir özelliğiyle Allah'ın varlığına ve birliğine delalet et-
mesidir⁶⁶. Bu tesbih daha geneldir. Bu tesbih akıllı varlıklar için de geçerlidir.

56 Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşeri, *Tefsiru'l-Keşşaf'an Hakaiki Çavamidit-
Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid (Riyad:
Mektebetu'l-Abikan, 1998), 1: 239; 3: 491.

57 Ateş, “Tesbih”, 289.

58 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, 20: 221.

59 Bkz. İsrâ 17/1; Mu'minun 23/91; Kasas 28/68; Yasin 36/36; Saffat 37/158-159, 180; Zuhuruf 43/82; Tur 52/43;
Haşr 59/23; Bakara 2/100; En'am 6/100; Tevbe, 9/31; Yunus 10/68; Nahl 16/57; Meryem 19/35; Zümer 39/4.

60 Taha 20/130; Al-i İmran 3/41; Rum 30/17; Mu'min 40/55; Kaf, 50/39-40; Ahzab 33/41-42.

61 Muzzemil 73/7.

62 Enbiya 21/33.

63 Nâziat 79/1-4.

64 Kalem 68/28

65 Nasiruddin Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydavi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil
(Tefsiru'l-Beydavi)* (Beyrut :Daru l'hyai't-Turasi'l-Arabi, t.y.), 3: 256; Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, 20: 221.

66 Ebu Cafer Muhammed b. Hasan et-Tusi, *Tefsiru't Tıbyan* (Necf: Daru'l-Endelusi, 1965), 6: 482.

Tesbih takdisi, takdis tesbihi içermektedir. Bunların ikisi de yüce Allah'ın münezzeh oluşunu, O'nun tek Yaratıcı olduğunu, eşinin ve denginin olmadığını ortaya koymaktadırlar. Kur'an'da bunun en güzel örneği İhlas Suresi'dir. Sure'nin ilk iki ayeti takdisi 3.ve 4. ayetleri tesbihi ifade etmektedir. Bu da tesbihin kendi içinde takdisi takdisin de tesbihi barındırdığının kanıtıdır⁶⁷.

Tesbih, Kutsal Yaratıcı'ya karşı, varlıkların takındıkları tavrı ortaya koymaktadır. Bu, bazen onun zatını ululamak, temiz ve pampak kılmak şeklinde iradi bir fiil, bazen de varlığın biyoritimi ile spontone davranışlar olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla tesbih kutsalın ulaşılamaz, dokunulamaz, kendisine bayağı fiillerin yakıştırılmaz boyutunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak tesbih; bütün varlıkların kutsalı, kutsal olan yüce varlığı tenzihi, ona yaraşmayacak noksanlıklardan onu lisanı hal ve kal ile beri kılmalarıdır.

1.1.4. Kerem (كرم)

Lügatte “sevilen, övülen özelliklerin birisinde bulunması, izzet, şeref, cömertlik, ahlaklı ve asil olmak ⁶⁸” anlamlarına gelmektedir.

كرم Kerem Allah'ın bir sıfatı olarak alındığında “onun nimeti, ihsanı ve lütfu” olarak görülür. İnsani bir nitelik olarak düşünüldüğünde güzel ahlak, erdem ve faziletleri içermektedir. Büyük hayırlar kerem ile ifade edilmekte, daha aşağı seviyedeki iyiliklere bu özellik yüklenmemektedir⁶⁹.

Kur'an'da k-r-m kökünden türeyen كرم kerim, genel olarak en şerefli ve en faziletli⁷⁰, aziz ve yüce, süslü ve bezenmiş⁷¹, bilinmeyen, garip⁷², nazmı olan muciz⁷³, tehekküm uslubuyla alçak ve zelil⁷⁴, Cebrail⁷⁵, insanoğlu⁷⁶, insana vekil kılınmış melekler⁷⁷ anlamlarında kullanılmıştır⁷⁸.

Allah'ın en güzel isimlerinden biri olarak *Kerim el-Aziz*, cömert ve bağışlayan anlamlarına geldiği belirtilmektedir⁷⁹. *Kerim*, gücü yeterken bile affeden, sözünü

67 Şemsuddin Ebi Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubi, *el-Esna fi Şerhi Esmailahi'l-Hüsna ve Şfatihi*, thk. İrfan b. Selim (Beyrut :el-Mektebetu'l-Asriyye, 2005), 227.

68 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “k-r-m” md.; Isfahani, *Mufredat*, “k-r-m” md.; Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Faris, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.), “k-r-m” md.; Firuzabadi, *Kamusu'l-Muhit*, “k-r-m” md.

69 Mecduddin Muhammed b. Yakub Firuzabadi, *Besairu zevi't-Temyiz fi Letaifi Kitabî'l-Aziz*, thk. Muhammed Ali en-Neccar (Kahire 1996), 4: 343; Isfahani, *Mufredat*, “k-r-m” md.

70 Hucurat 49/13.

71 Nisa 4/31

72 Neml 27/29

73 Vakia 57/77

74 Duhan 44/49

75 Tekvir 19

76 İsra 17/70

77 İnfitar 82/11

78 Firuzabadi, *Besair*, 4: 344-345.

79 Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak Zeccaci, *İştikaku Esmailah*, thk. Abdulhuseyn el-Mubarek (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1982), 176.

yerine getiren, düşünülenden fazla lütufta bulunan, yaptığı ihsan ve lütufların hesabını tutmayan, kendisinden başkasına iltica edilmesine razı olmayan, vefasızlığa karşı sitemkâr davranıp dostluğunu bozmayan, kendisine sığınanı geri çevirmeyen, aracı ve şefaathçilere muhtaç bırakmayandır⁸⁰.

Kur'an-ı Kerim'de "Nankörlük eden ise bilmelidir ki Rabbim onun şüküründen müstağnidir, şükürüne ihtiyacı yoktur, ihsan ve keremi boldur" (Neml 27/40) buyrulur. Allah'ın izzeti, cömertliği ve affediciliğine, nankörlük yapanlara bile nime-ti kısmamasına dikkat çekilmektedir⁸¹. Kerem insana yüklenen bir özellik olarak da tavsif edilmektedir. Ayet-i Kerimede "Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanızdır. Allah bilendir, haberdardır" (Hucurat 49/13) denilerek üstünlüğün, kerim olmanın takva ile mümkün olabileceği ifade edilmektedir.

Kerim, Kutsal varlığın -Allah'ın- esmasından biri olarak düşünüldüğünde, onun celali bastıran cemal yönünü ortaya koyduğu ifade edilebilir. Her türlü nankörlük ve inkâra rağmen kullarının kusurlarını görmezden gelmek kutsal varlığın yarattıklarına karşı şefkatini, merhametini ve sonsuz kudretini göstermektedir. Kutsal olanca azamet ve heybetini adeta sırlamakta cemalini izhar ettirmekte ve rahmet kollarını yaymaktadır. Bütün bu anlamlar iç içe geçecek şekilde kullanılmıştır. Böylece, insanın kâmil insan olma yolundaki uğraşı, serüveni özetlenerek kendisine gösterilmiştir.

1.1.5. Ta'zim (تعظيم)

Kur'an'da kutsallıkla ilgili kavramlardan birisi de ta'zimdir. Ta'zim kutsala duyulan saygıyı ve saygıya layık olan en yüce varlığın Allah olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan kavramın irdelenmesi yerinde olacaktır.

Tef'îl vezninde "ululamak, ulu etmek⁸², büyütmek, ağırlamak, hürmet ve ikramda bulunmak⁸³, anlamlarına gelir. Türkçede "saygı" kelimesinin karşılığı⁸⁴ olarak kullanılmaktadır. Kutsala veya yüksek şahsiyetlere, makamlara duyulması gereken saygı, ta'zim, tevkir, tebcil, tefhim, heybet, mehabet⁸⁵ gibi sözcüklerle ifade edilmektedir.

Kur'an'da dokuz yerde عظیم azim kutsal varlığın -Allah'ın- bir sıfatı olarak zikredilmiştir⁸⁶. Ayetlerin ikisinde اَلُو uluvv kavramıyla birlikte, birisinde Allah lafzına altısında Rabb lafzına sıfat olmuştur. Rabb lafzına sıfat olanlardan üçü teşbih kavramıyla zikredilmiştir. İbn Manzur, Azim sıfatını" Kadr u kıymeti akıl sı-

80 Gazzali, *el-Maksadu'l-Esna*, 96; Razi, *Mefatihul-Ğayb*, 24: 199.

81 Razi, *Mefatihul-Ğayb*, 24: 199.

82 Asım Efendi, *Kamus*, "a-z-m" md.

83 Şemsettin Sami, *Kamusu Türkî*, 416.

84 Mustafa Çağrırcı, "Saygı", *DİA*, c. 36 (İstanbul: TDV Yay., 2009), 211.

85 Bkz. İbn Manzur, *Lisanul-Arab*, "b-c-l", "f-h-m", "h-y-b", "a-z-m", "v-k-r" md.

86 Bakara 2/49-255; Araf 7/141; İbrahim 14/6; Şura 42/4; Vakıa 56/74, 96; Hakka 69/33,52.

nırlarını aşan üstüne ve bu özünü ve hakikatini kuşatmanın tasavvur bile edilemediği varlık” olarak tanımlamaktadır. Allah'ın azameti; keyfiyeti bilinemeyen, tarif edilemeyen, sınır konulamayan ve hiçbir şeyle örneklendirilemeyen bir azamettir. Kişiyi düşen, Allah'ın, kendisini nitelediği şekilde azamet sahibi olduğunu bilmektir⁸⁷. Firuzabadi, “Allah'ın azametini O'ndan gayrısı tavsif edemez⁸⁸” demektedir. Azim sıfatı, “Emirlerine hiçbir şekilde karşı gelinemeyen ve acze düşürülemeyen, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılacak kadar yüce varlık⁸⁹” olarak da tanımlanmıştır. Azim'in, mutlak olarak sadece Allah'a isim olabileceği bildirilmiştir. Çünkü hiçbir zaman aciz bırakılmayan Kadir-i Mutlak ve hakiki manada azim, sadece Allah'tır. Azim, manevi özellikleri ifade etmek üzere cisimler için de kullanılır, fakat bu anlamda Allah'a nisbet edilmesi mümkün değildir. Allah'ın Azim sıfatıyla tavsif edildiği altı ayetin⁹⁰ beşinde bu kelime, tenzih ifade eden *tesbih* veya *ulüvv* kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır. Bu da Allah'ın gerek zatı gerekse sıfatları itibariyle insan idrakinin üzerinde olduğunu ifade etmektedir⁹¹.

Kur'an'da takva kelimesi tazim ile anlam ilişkisine sahiptir. Hac Suresinin 30-33. ayetlerinde Allah'ın koyduğu kanunlara, onun yüklediği vazifelere tazim gösterilmesi, putlara tapınılmaktan kaçınılması, yalancı şahitlikten uzak durulması, tevhide bağlı kalınması ve Allah'ın şiarlarına tazim gösterilmesi gerektiği belirtilmekte, bunun ardından “*Bunlar kalplerin takvasındandır*” buyrulmaktadır. Bu yüzden tazimin takvadan doğduğu fikri ileri sürülmüştür⁹².

Tazim hadislerde de geçmektedir. Peygamberimiz “*Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize saygı göstermeyenler bizden değildir*⁹³” buyurmaktadır. Hadiste büyüklerimize gösterilmesi gereken saygı “tevkir” kelimesiyle ifade edilmiş, kişiler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği vurgulanarak İslam ahlakının ve toplum terbiyesinin en veciz kurallarından birisi gösterilmiştir⁹⁴.

Bazı âlimler İslam'daki dini ahlaki vecibeleri “*et-Ta'zim li-emrillah*” Allahın emrine saygı ve “*eş-Şefekatü ala-halkillah*” Allah'ın yarattıklarına şefkat şeklinde iki gruba ayırırlar. Razi, Kur'an'da geçen meleklerin Rablerini hamd ve tesbih etmelerini⁹⁵, Allah'ın emrine saygı; mü'minler için dua etmelerini, Allah'ın yarattıklarına şefkat kapsamında değerlendirmektedir⁹⁶.

87 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “a-z-m” md.

88 Firuzabadi, *Besair*, 4: 79.

89 Ebu Abdullah el-Hasen b. Hasen el- Halimi, *el-Minhac fi Şuabi'l-İman*, thk. Hilmi Muhammed Fude (y.y.: Daru'l Fikr, 1979), 1: 195.

90 Bakara, 2/255; Şura, 42/4; Vakıa, 56/74, 96; Hakka, 69/33, 52.

91 Suat Yıldırım, “Azim”, *DİA*, c. 4 (İstanbul: TDV Yay., 1991), 329.

92 Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkani, *Fethu'l-Kadir el-Camiu beyn Fenniyyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti Min İlmî't-Tefsir*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Daru'l-Vefa, t.y.), 3: 509.

93 Tirmizi, “Birr”, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 257; 2: 207.

94 Çağrı, “Saygı”, 211.

95 Mu'min 40/7.

96 Razi, *Mefatihul-Gayb*, 27: 33; Çağrı, “Saygı”, 211.

Saygı kavramı kutsallık fikriyle bağlantılıdır. Sıradan bir insana olan saygı ile aşkın varlığa olan saygı aşkın olanın emrine itaat etme ile alakalıdır. Kutsal varlık olan Allah bütün hayırların kaynağı olması hasebiyle saygıya layık olandır. Ta'zim kutsal varlığın kâinata döşediği sayısız nimetlere karşı şükranı ve ardından onu ululamayı, bir anlamda nefesi bunun karşısında tutulan insanın ona secdeye kapanması ve onu gereken ulûhiyyet sıfatlarıyla tebci etmesidir. Kullar için ta'zim mecazi anlamda olabilir. Zira onlara gösterilen saygı onları yaratandan ötürüdür. Aksi takdirde onlara yapılan tazim şirkidir. İlkel toplumlardaki korku saygı karışımı olan tabuyu veya totemizmi beraberinde getirir. Dolayısıyla ta'zim, Yaratana, yaratılmışta da şefkat olur.

1.2. Kutsal Varlığın Bildirimiyle İlgili Olanlar

Bu kavramlarda daha çok kutsalın emri ve bildirimi bulunmaktadır. Kavramlar bizatihi kutsalı ifade etmemekte, ama kutsalın koyduğu sınırları göstermektedir. Bunlar aşılamamaları dolayısıyla dokunulmazlık zırhına bürünmektedirler. Bu yüzden dokunulamayan varlığın kendisi kutsal değil, o emri veren kutsaldır. Kur'an'da bu konuyla ilgili kavramlara aşağıda yer verilecektir.

1.2.1. Haram (حرام)

Sözlükte “saygı, hürmet, Allah'ın hükümlerinden yapılması zaruri ve yasak olan, lekelenmesi doğru olmayan, şeref, namus; kutsallık, dokunulmazlık, helal olmayan⁹⁷” demektir. Bu kökten türeyen الحُرْمَةُ *el-hurmet* kelimesi de aynı manayı taşımakla birlikte kadın, hanım manalarını da ihtiva etmektedir. Haram dokunulmazlığı bulunan ve yasaklanan demek olup helalin zıddıdır. Bu yasaklama “ya ilahi bağlılık ya zorlama ya beşerî engelleme ya da akıl ve şeriatın emri yahut sözü dinlenen birinin isteğiyle olur⁹⁸. Kur'an'da bu anlamları ifade eden ayette şöyle buyrulmaktadır: “ذَلِكَ وَمَنْ يُعِظْكُمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ عِنْدَ رَبِّهِ”

Kim Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse bu Rabbinin katında onun için daha hayırlı olur.” (Hacc 22/30). Ayette geçen حُرُومَاتِ *Hurumat* kelimesi الحُرْمَةُ *el-hurmet* kelimesinin çoğulu olup, “yerine getirilmesi kullar için vacip, ifrat ve tefriti haram olan ameller⁹⁹” olarak yorumlanmıştır. Başka bir ayette “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوْا نَسْعَاتِ اللَّهِ” Ey iman edenler! Allah'ın şearine saygısızlık etmeyin” (Maide 5/2) buyrulmaktadır. Burada *şear* olarak nitelenen şeyler dokunulmaz olan şeylerdir. Burada kutsal olanla dokunulmazlık arasındaki bağa işaret edilmektedir. Helâk ettiğimiz bir belde için artık (yeniden mâmur olmak) imkânsızdır; çünkü onlar geri dönemeyeceklerdir” (Enbiya 21/95) ayetinde geçen haramın vacip manasında kullanıldığı ifade edilmektedir¹⁰⁰.

97 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “h-r-m” md.

98 İsfahani, *Mufredat*, 114.

99 en-Nesefi, *Tefsiru'n-Nesefi*, 2: 439; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, “h-r-m” md.

100 İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sihah Tacu'l-Luğati ve Sihahu'l-Arabiyyeti*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar (Bey-

Evlenilmesi helal olmayan kişiye محرم *mahrem* denir. محارم *Mehârim*, Allah'ın haram kıldığı ve bu nedenle helal görülmesi câiz olmayan şeydir¹⁰¹. Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recepe Araplar bu aylarda savaşmayı helal görmedikleri için *haram aylar* denmiştir¹⁰².

Kutsallığından ötürü Mekke'ye حرم *Harem*; Mekke ve Medine'ye حرمان *Hareman*, Kâbe'ye *el-Beytu'l-Haram*, *el-Mescidu'l-Haram* denir. Ayrıca Mekke içerisindeki sınırları belirli alana da *harem* denir. احرام *İhram* bu harem beldeye veya haram aylara yahut bir söz ve taahhüt altına girmek demektir. Çünkü bu mekân, zaman ve durumlarda kişiye bazı fiiller haram kılınmıştır. Yine hac ve umre için diğer şartlarına riâyet ederek dikişsiz özel elbiseyi giymeye de *ihram*, giyilen bu elbiseye حريم *harîm* denir. İhrama giren kişiye daha önce helal olan avlanmak ve kadınlarla cinsi münasebette bulunmak gibi bazı davranışlar bu fiille haram kılındığı için ona bu isim verilmiştir¹⁰³.

Haram ve aynı kökten gelen diğer bütün kelimelerin merkezinde “*memnu* ممنوع”, “yasak olma” anlamı yer almaktadır. Bundan dolayı harama *memnu* da denilmiştir¹⁰⁴. Ayrıca bu kökten türeyen bazı kelimelerin muhtevasında, kutsallık ve dokunulmazlık manası da vardır.

Haram ve aynı kökten türeyen kelimeler Kur'an-ı Kerim'de seksen üç yerde geçer. Haram kelimesi iki yerde¹⁰⁵ helalin karşıtı olarak kullanılır. Muharrem kelimesi de dört yerde¹⁰⁶ aynı anlamda kullanılır. Haram kelimesi bir yerde¹⁰⁷ mümteni anlamına da gelmektedir.

Haram kelimesi Kur'an'da daha çok *el-Mescidü'l-Haram*, *el-Beytü'l-Haram*, *el-Meşâri'l-Haram*, *eş-Şehru'l-Haram* şeklindeki sıfat tamlamalarında kullanılır ve bazı mekân ve zaman dilimlerinin kutsallığına, dokunulmazlığına ve aynı zamanda bunlarla ilgili birtakım yasakların bulunduğuna işaret eder. Aynı kelimenin tef'îl kalıbındaki muhtelif fiil türevleri farklı ayetlerde haram kılmak, bir insanın kendisine bir şeyi yasaklaması, men etmek gibi manaları da haizdir¹⁰⁸.

İnsan genel olarak “haram” kapsamında değerlendirilen bir varlıktır. Zira onu öldürmek, haksız yere herhangi bir organına zarar vermek haramdır. İnsan muhterem, kendisine saygı duyulan bir varlıktır. Onun bu saygın pozisyonu başkasının

rut: Daru'l-İlm lil Melayin, 1990), “h-r-m” md.

101 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “h-r-m” md.

102 Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *DİA*, c. 16 (İstanbul: TDV Yay., 1997), 104.

103 Cevherî, *es-Sihah*, “h-r-m” md.; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “h-r-m” md.; Firuzabadi, *Kamus*, “h-r-m” md.; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, “h-r-m” md.

104 Haramla ilgili geniş bilgi için bkz. Seyit Mehmet Uğur, “Fıkıh Usulünde Haram Kavramı” (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2009).

105 Nahl 16/116; Yunus 10/59.

106 Bakara 2/85; Maide 5/26; En'am 6/139, 145.

107 Enbiya 21/95.

108 Bkz. Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Daru'l Hadis, 1996), “h-r-m” md.

haremine tecavüz ettiği, yaraladığı, zarar verdiği zaman ortadan kalkar kendisine aynı şekilde muamelede bulunulur, çünkü haram ve hürmetler karşılıklıdır¹⁰⁹.

Yenilip içilmesi, kullanılması yasaklanan domuz eti, sarhoşluk veren içkilerin haram olarak nitelendirilmesi mukaddes anlamı içinde olan saygın, hürmeti çiğnenmez manasında haramla aynı anlama gelmediği¹¹⁰ ifade edilmektedir. Bunlar özü itibariyle saygın olmasalar bile Allah'ın yasakladığı, dokunulmaz kabul etmesi dolayısıyla bu kavramın içinde ele alınması daha uygun görünmektedir. Zira saygı bunlara değil onu yasaklayan Yüce Allah'adır¹¹¹.

Hadislerde haram kelimesi “saygın ve muhterem” anlamlarında Mekke, Medine, insan hakları vb. için “helalin zıddı olan yasaklama” anlamında birçok fiil için kullanılmıştır. Peygamberimiz Veda Hutbesinde “... *Bunu iyi biliniz ki bu beldeniz de bu ayımız da bu gününüz de haram olduğu gibi mallarınız ve namuslarınız da haramdır*”¹¹² buyurmuştur. Bu da haram olarak ifade edilen mekân ve nesnelere, saygın, hürmeti çiğnenmez oluşunun kutsiyet içerdiğini göstermektedir.

Haram kelimesi Dinler tarihinde kullanılan tabu kelimesiyle benzeşmektedir. Tapui (tabu) “kutsal yapmak” anlamına gelir. Bir çeşit uyarıdır. “Dikkat! Yüksek gerilim!” gibi uyarı ifade eder. Dini yasaklar da bir çeşit tabu sayılabilir. Bu yaşağı çiğneyen kimse tehlikeli bir duruma girmiş, her an bir felakete karşılaşma ihtimaline maruz kalmıştır¹¹³. Bu noktadan ele alındığında Allah'ın şearine saygısızlık etmek o kutsal gücü görmezden gelmek, yasakları çiğnemek anlamına geldiğinden tabu ile benzeştiği söylenebilir.

Haram kavramına İslam öncesi devirlerde de rastlanmaktadır. Kavram, Filistin ve Yunanistan'da yarı siyasi yarı dini anlama gelecek şekilde kullanılmaktaydı. Dini açıdan, işaret ettiği arazi hudutları dâhilinde kutsal sayılan her şey haram kabul edilmiştir. Bu hudutlar dâhilindeki vahşi hayvanlar ve kuşlar avlanmaz, ağaçlar kesilmez, kan dökülmesine müsaade edilmez, buraya sığınanlar canı bile olsalar asla tecavüze maruz bırakılmazlardı. Siyasi açıdan haram, Allah'ın bir şehir devletinin arazi hudutlarını tayin ve tesbiti anlamlarına gelmektedir¹¹⁴.

Netice itibariyle dini bir anlam taşıyan haramın, yasaklanan şey olup bir nesnenin birisine yasak olmasını ifade etmekte, asıl haram olan şey yasaklanan olmaktadır. Haram, dince yasaklanana, dokunulması, içine girilmesi ve saygısızlık yapılmaması gerekeni içermekte; Şari Yüce Allah tarafından belirlenmektedir.

Haram yukarıda ifade edildiği üzere kutsalla ilişkilidir. Kutsalın yasak, doku-

109 Bakara 2/194.

110 İbrahim Kutluay, *Sünnete Göre Kutsiyet* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 58.

111 Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, 4: 167.

112 Buhari, “İlim”, 9; “Tevhid”, 34; “Hacc”, 132; Müslim, “Kasame”, 30; İbn Mace, “Menasık”, 76.

113 Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 9.

114 Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: Yağmur Yayınları 1992), 1: 34-35.

nulamaz olan kısmını içerir. Bu kutsallık bizatihi olmayıp O'nu emredene duyulan saygının bir icrası olarak görülmektedir. Haram olan fiilin kendisi kutsal değil, mutlak kutsalın emridir.

1.2.2. Hududullah (حُدُودِ اللَّهِ)

Kutsallık dokunulamayan, karşı gelinemeyen yönüyle tebarüz etmekte; kırmızı çizgileri ortaya koyarak onların aşılmasını öngörmektedir. Hududullah kavramı da bu anlamları ifade etmektedir. Sözlükte *hadd* “bir şeye sınır koymak, iki şeyi birbirinden ayırmak, bilemek, men etmek¹¹⁵” anlamlarına gelmektedir. İnsanları içeriye girmekten men ettiği için kapıcıya, hapistekilerin dışarıya çıkmasını engellediği için görevliye (*seccan*) “haddad¹¹⁶”denilmektedir.

Kur'an'da “... İşte bunlar Allah'ın tayin ettiği sınırlardır ki sakın onları aşmayın! Her kim Allah'ın hudutlarını aşarsa işte onlar zalimlerin ta kendileridir” (Bakara 2/229) denilmekte başka bir ayette “İşte Allah'ın hudutları! Kim Allah'ın hudutlarını çiğnerse hakikaten kendine zulmetmiş olur. Nereden bileceksin, bakarsın Allah bundan sonra yeni bir durum meydana getirir” (Talak 65/1) buyrulurak Allah'ın koyduğu sınırların aşılmasında istenmektedir. Ayetlerde bahsedilen boşanma esnasında kadın ve erkeğin uyması gereken kurallardır. Erkeğin kadına zulmetmemesi için onu güzellikle boşaması, kadına verdiği mehri geri almaması, erkeğin kadını boşayacağı zaman iddetleri dikkate alması, onun haklarına saygısızlık etmemesi gereği vurgulanmaktadır. Bunlar Allah'ın sınırları olarak tanımlanmakta bu sınırları aşanların kendine zulmettiği ifade edilmektedir¹¹⁷. Hududullah bu bağlamda, kutsal emre karşı gelmemenin, ailevi ve ictimai düzeni sağlayacağını göstermektedir. Bu fiillerin kendileri kutsal olmasa da onu bildirenin emri olarak kutsaldır. Bu yüzden ihlal edilemez, ihlali durumunda dünyevi ve uhrevi ceza vardır.

Kur'an'da *hudud* kelimesi on dört yerde geçer; bunların on üçü Allah'a, biri ise Allah'ın resulüne indirdiği vahye¹¹⁸ izafe edilir¹¹⁹. Bu ayetlerde geçen *hududullah* tabiri, öncesinde birtakım mükellefiyetler ve hükümler belirtildikten sonra onlara atıfla “Allah'ın koyduğu, sınırlar, ölçüler, yasaklar, hükümler” anlamında kullanılmıştır. Kimi ayetlerde Allah'ın koyduğu bu hükümlerin yerine getirilmesi, muhafaza edilmesi¹²⁰, kimisinde Allah'ın belirlediği ölçü ve sınırlarının çiğnenmemesi, ileriye geçilememesi¹²¹ buyrulmaktadır. Kur'an'da geçen *hududullah* tabi-

115 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “h-d-d” md.; Ahmet Fethi Behnesi, *Medhal el-Fıkhü'l Cinaıyyil İslamiyye* (Mısır: Daru'ş-Şuruk, t.y.), 21.

116 Ahmet Fethi Behnesi, *el-Ukûbe fî Fıkhî'l İslamî* (Mısır: Daru'ş-Şuruk, t.y.), 123.

117 Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, 6: 110; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001), 3: 151-158.

118 Tevbe 9/97.

119 Bkz. Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 837.

120 Bakara 2/229; Tevbe 9/112.

121 Nisa 4/14; Talak 65/1; Bakara 2/229.

ri sonraları fıkhıta “Allah tarafından belirlenmiş, sabit cezai müeyyide” anlamını kazanmıştır¹²².

Hadd fıkhıta “Allah’ın hakkı olarak belirlemiş olduğu, işlemekten insanları alıkoymak için Allah’ın hakkı olarak (O’nu ta’zimine ve emrine uyarak) farz kılınan, belli cezalar” demektir. Çoğulu *hudûd*’dur¹²³.

Allah Resulü bu hususla ilgili olarak, Buhari ve Müslim’de geçen Numan ibni Beşir’in rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurmaktadır:

“*Helâl belli, haram da bellidir. Bu ikisi arasında da haram mı helâl mi olduğu belli olmayan birtakım şüpheli şeyler vardır ki; çok kimseler onları bilmezler. Her kim ki bu şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını korumuştur. Her kim de şüpheli şeylerin içine dalarsa, haramın da içine dalmış olur. Böylesi tıpkı içine girmek yasaklanan bir koruluk etrafında davarlarını otlatan çobana benzer ki; her an sürüsünü o koruya düşürüp otlatmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunur. Haberiniz olsun, her padişahın bir koruluğu vardır. Bilesiniz ki Allah’ın koruluğu da haramlarıdır...*”¹²⁴

Hadislerde geçen *huma* kelimesi “korumak, yasaklamak” anlamında masdar olup ismi mefulü olan “mahmi” manasında kullanılmaktadır. Herkesin hayvanlarını otlatamadığı, koruluk, mera anlamındadır. Bu anlamda Allah’ın hudutları, onun himası; yasaklarıdır¹²⁵. Hadiste geçen “*Allah’ın huması*” Allahın haramlarını, koymuş olduğu sınırları ifade eder. Peygamberimiz “*Hıma ancak Allah ve Resulu içindir*” buyurarak bu durumu ortaya koymuştur.

Hududullah Allahın koyduğu kanunlar şartlar ve yasaklar, aşılması gereken, çiğnenmemesi gereken kurallar olarak anlaşılmaktadır. Buna uymama suçtur; suç da ceza gerektirir¹²⁶.

Netice itibariyle Allah’ın hudutları dokunulmaması, ihlal edilmemesi gereken kırmızı çizgileri ifade etmekte; bu yönüyle de kutsal varlığın fiillerinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fiiller insanlık ailesinin mutluluğunun devamını sağlayacak kurallardır. Bunların ihlali hem Yaradan’a karşı gelme hem de adaletsizlik anlamına geldiğinden toplumsal mutabakatın, mutluluğun ve huzurun kaybolmasına yol açacaktır. Hududullah yasak bölgeleri, güvenli bölgeyi ifade ettiği için insanlar bunlara saygı gösterdiğinde kutsal varlığın himayesine doğrudan girmiş olmakta adeta dünyadaki emniyet çemberine alınmaktadırlar.

1.2.3. Şiar (شعار)

Sözlükte “bilmek, hissetmek “anlamına gelen ş-a-r kökünden türeyen şiar ayı-

122 Ali Bardakoğlu, “Had”, *DİA*, c. 14 (İstanbul: TDV Yay., 1996), 547.

123 Ebu Bekir Muhammed b. Sehl Serahsi, *el-Mebsut* (Beyrut: Daru’l-Maarif, t.y.), 9: 36.

124 Buhari, “İman”, 39; Müslim, “Müsakat”, 107.

125 Haz. Heyet, *el-Mu’cemu’l-Vasit* (Mısır: Mektebetu Şuruku’d-Devliyye, 2004), “Huma” md.

126 Taberi, *Camii’l Beyan*, 1: 274.)

rıcı özellik, alamet, nişan¹²⁷” anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten şaire, meş'ar kelimeleri de aynı anlamda kullanılmaktadır. İslam'da Allah tarafından vaz edilen ona kulluk etmeye vesile olan, saygı gösterilmesi gereken ibadet, işaret ve semboller şiar olarak kabul edilmiştir.

Kur'an'da şiar **شعار** kelimesi “dinin gerçekleştirilmesini emrettiği hususlar” anlamındaki *şairenin* çoğulu olan *şair*, hac ibadetinin konu edildiği dört yerde lafzattullağa muzaf olarak **شعائر الله** *şairullah*¹²⁸ şeklinde geçmektedir. Bu ayetlerde hac veya umre münasebetiyle aralarında sa'y yapılan Safa ve Merve ile kurban edilecek hayvanların Allah'ın koyduğu dini simgelerden olduğu söz konusu simgelere saygısızlık edilmemesi gerektiği, bunlara saygının Allah'a bağlılığı ifade ettiği belirtilmektedir. Hacıların Arafat'tan sonra gittikleri Meşairu'l-Haram'da (Müzdelife) Allah'ın çokça anılması istenmektedir¹²⁹.

Kur'an'ı Kerimde şairullah ile ilgili şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Ne Allah'ın şairine, ne şehir-i harama, ne Kâbe'ye hediye olarak gönderilen kurbanlık hayvanlara, hele hele gerdanlık takılı kurbanlıklara, ne de Rabbinin lütfunu, ihsan edeceği kazancı ve O'nun rızasını arzularak Beyt-i Haram'a yönelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin!” (Maide 5/2). Ayette geçen *şair*den kasıt Allah'ın, kullarına farz ve vacib kıldığı şeylerden ve *şair*den herhangi birinin ihlâl edilmemesidir. Buna göre, Allah'ın *şairi*, bütün mükellefiyetleri içeren genel bir ifade olup belirli bir şeye tahsis edilmemiştir. Hasan el-Basri'nin, “Allah'ın şairi, O'nun dini demektir” şeklindeki sözü de, bu görüşe ifade eder niteliktedir. İhramlı iken haram kılınan avın, helal sayılmaması gerektiği, Müşriklerin, Kâbe'yi ziyaret ettiğinde, oraya kurbanlıklar götürmeleri, saygılı davranmaları üzerine Müslümanların buna muhalefet etmek istemelerine karşılık Allah'ın bu yasağı devam ettirdiği bildirilmektedir.

Ayrıca tüm Arapların Safa ile Merve'yi haccın *şair*inden, mukaddes mekânlarından kabul etmemeleri, aralarında sa'y etmemelerini beraberinde getiriyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, “*Haccın herhangi bir menasikini bırakmayı helal saymayın!*” Bütün menasiki tastamam ve eksiksiz yapın buyurmuştur. Ayete bu şekilde izah getirilmiştir. Bazı alimler de, şe'âirin, kurbanlık olduğu bilinsin diye hörgücüne (keserek) işaret yapılmış olan kurbanlık develer olduğunu söylemişlerdir. Buna delil olarak “Biz, kurbanlık develeri, sizin için Allah'ın şairinden kıldık” (Hac 22/36) ayeti gösterilmiştir. Yüce Allah “Haram olan aya da...” buyurmuştur. Bu, haram olan ayda savaşmak sureti ile o haram ayı helal saymamaları gerektiğini vurgulamaktadır¹³⁰.

Hadislerde Safa ile Merve arasında Cahiliyye döneminden beri sa'y yapıldığı,

127 İsfahani, *Mufredat*, “ş-a-r” md.

128 Bkz. Bakara 2/158; Hac 22/36; Maide 5/2; Hac 22/32.

129 Bkz. Bakara 2/198.

130 Razi, *Mefatihul-Ğayb*, 11: 130-131.

İslam'ın gelmesiyle birlikte sahabeden kimilerinin bunu yapmada tereddüt gösterdikleri, ancak Bakara Suresinin 158. ayetinin inmesiyle sa'yi yaptıkları bildirilmektedir¹³¹. Hac ibadeti esnasında yüksek sesle söylenen telbiyenin haccın şiarlarından olduğu¹³², Hz. İbrahim'den gelen dini bir gelenek olarak hacdaki uygulamalara devam edilmesi¹³³, Müzdelife'deki mekânın Meş'ar-i Haram olduğu haber verilmektedir¹³⁴.

Şeair başlangıçta daha çok hac ibadetinin rükün ve unsurlarıyla ilgiliyen daha sonraları tefsir ve dini kaynaklarda anlam ve muhteva bakımından genişletilmiş saygı ve tazime konu olan davranış ve sembolleri kuşatan bir terim haline gelmiş, somut şekiller halinde öne çıkan mekân, nesne ve pratikleri tasvir etmek için kullanılmaya başlanmıştır¹³⁵.

Razi, "Allaha kulluk işareti taşıyan her şeyi¹³⁶" şeair olarak yorumlarken İmam Maturidi *şeairullah* kavramına "bütün farzların veya genel olarak dini konuların girdiğine¹³⁷" değinmektedir. Şeairi ibadetlerin yanında Allah'ın kendisine has kıldığı ve manen ona yaklaşma vasıtası eylediği, duyarlarla algılanabilen dini sembolleri içeren geniş bir anlam alanı¹³⁸ olarak görenler vardır. Buna göre en büyük dört şeair Kur'an, Kâbe, Namaz ve Peygamberdir. Bunlara saygı Allah'a saygı, onlara saygısızlık yapmak Allaha saygısızlık mesabesindedir.

Şeair, bazen ibadetin kendisiyle bazen de ibadet edilen yerle de ilişkilidir. Bundan dolayı haccın rükünlerinin yanında, ezan, cemaatle namaz kılma, Cuma ve bayram namazları, cami ve minareler dinin şiarları arasında sayılmıştır¹³⁹.

Dini bir kavram olarak şeair, kutsal varlığın koyduğu birtakım kurallardan veya sembollerden oluşmakta, onların çiğnenmemesi, onlara ihtiramda bulunması istenmektedir. Dolayısıyla şeair, bazen İslam'ın ayırıcı kutsal öğelerinin nefes alan şekli olmakta, bazen de kutsalın bizatihi olmayıp kutsallık atfedilen, nisbi kutsal bir renge bürünmektedir.

1.3. Kutsallık Atfı İle İlgili Kavramlar

Yegâne kutsal Allah bazı varlıklara özel önem atfetmiştir. Bunları seçmiş olması, onları varlığın imbiğinden süzerek varlık sahnesine çıkarması, onlarda özel bir güç, anlaşılmayan hususiyetler var etmesi sıradan varlıklardan ayrılıklarını

131 Buhari, "Hac", 79-80; Tirmizi, "Tefsiru'l-Kur'an", 2.

132 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 325; 5: 192.

133 İbn Mace, "Menasik", 55; Nesai, "Menasik", 202.

134 Müslim, "Hac", 148; Ebu Davud, "Menasik", 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 298.

135 M. Sait Özervarlı, "Şiar", *DİA*, c. 39 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 124.

136 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, 4: 177-178.

137 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, thk. Mehmet Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 4: 135.

138 Şah Veliyullah Ahmed b. Abdurrahim ed-Dihlevi, *Huccetullahi'l-Baliğa*, thk. Seyyid Sabık (Kahire: Daru'l-Cil, 2005), 1: 330.

139 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, t.y.), 3: 144.

beraberinde getirmiştir. Bu yönleriyle nisbi bir kutsallık ifade eder hale gelmişlerdir. Kur'an'da geçen konuyla ilgili aşağıdaki kavramlara yer verilecektir.

1.3.1. Bereket / Mübarek (بركة / مبارك)

Bereket kelimesi, *b-r-k* kökünden türemiştir. **بركة** Bereket kelimesi ise sözlüklerde “sürekli, bolluk, çokluk, nema, genişlik, hayır, feyiz, sebat, devamlılık,¹⁴⁰” anlamları ifade eder. İyi ve hoş karşılanan bir şeyin süreklilik göstermesine de bereket denilmektedir. Çoğulu ise, *berekat*'tır. Çoğulu *berekat* **بركات** olan bu kelimenin aynı zamanda “mutluluk” anlamına da gelmektedir. **السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ** ifadesindeki bereket de aynı manadadır. Çünkü Allah, kimi Hz. Muhammed gibi mutluluğa eriştirirse, o, saadeti, daimi bereketi elde etmiş olmaktadır¹⁴². *Be-ra-ke* kökünden türeyen **تبريك** tebrik, “birisine bereket temennisinde bulunmak, bereket ummak”, **الاستبراك** el-İstibrak “hayır ummak”, **التبريك** et-teberruk de “bereket ummak, bir şeyi hayırlı, bereketli görmek” anlamlarındadır.¹⁴³

B-r-k kökünden türeyen “**تبارك** *tebareke*” fiili Allah izafe edildiğinde “O'nun yüceliğini, azametini (tazim) ve tertemiz oluşunu (takdis)” ifade etmekte; “Yüce oldu, azamet sahibi oldu, bütün noksan sıfatlardan münezzeh oldu, mukaddes oldu¹⁴⁴” anlamlarına gelmektedir. **بارك** fiili fi ve **على** harf-i cerleyle kullanıldığında, “bir şeye hayrı, bereketi koymak, birisine bereket vermek, faydasını ve hayrını devamlı arttırmak¹⁴⁵” manalarını ihtiva etmektedir. **مبارك** veya **مباركة** de “bereketli, bolluk ve bereket kaynağı, ilahi hayır ve bereketin barındıran¹⁴⁶” manasındadır. Bu kelime Kur'an için kullanıldığında “ilahi hayır ve bereketlerle dolu kitap¹⁴⁷” anlamına gelmektedir. Bereket yukarıda tahlil edildiği üzere; bolluk, çokluk, mutluluk, şükran, nimet, lütuf¹⁴⁸ vs. anlamlarına gelmektedir.

Terim olarak bereket “Allah'ın maddi, manevi olarak, insanlara veya nesnelere verdiği ilahi hayrın, devamı ve sürekli olarak artması” şeklinde tanımlanmıştır. Kendisinde ilahi hayrın bulunduğu kimseye veya nesneye de “mübarek¹⁴⁹” denir. Allah Teâlâ'nın “O (peygamberlerin gönderildiği ülkelerin halkı inansalar ve (gü-

140 İbn Faris, *Mücemu Mekayisi'l-Luğa*, “b-r-k” md.; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “b-r-k” md.; Cevheri, *es-Sihah*, “b-r-k” md.; Firuzabadi, *el-Kamus*, “b-r-k” md.; Zemahşeri, *Esasu'l-Belağa*, “b-r-k” md.; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, “b-r-k” md.

141 Buhari, “Ezan”, 148, 150; Müslim, “Salât”, 56, 60, 62; Ebu Dâvûd, “Salât”, 178; Tirmizî, “Salât”, 100.

142 Ezheri, *Tehzibu'l-Luğa*, “b-r-k” md.; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, 12: 73.

143 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “b-r-k” md.

144 İsfahani, *Mufredat*, “b-r-k” md., 119; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “b-r-k” md.; Ebu'l-Beka, *el-Kulliyat*, 248-249.

145 Örneğin bkz. Arâf, 7/137; Fussilet, 41/10 v.dğr. Ayrıca bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “b-r-k” md.

146 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “b-r-k” md.; Ebu'l-Beka, *Kulliyat*, 179; İsfahani, *Mufredat*, “b-r-k” md.

147 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “b-r-k” md.; Ebu'l-Beka, *Kulliyat*, 179; İsfahani, *Mufredat*, “b-r-k” md.

148 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “b-r-k” md.; Kasım Kufrevi, “Bereket”, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, c. 2 (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, t.y.), 536.

149 İsfahani, *Mufredat*, “b-r-k” md.; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, 3: 1044; Ebu'l-Beka, *Kulliyat*, “b-r-k” md.

nahtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık, fakat yalanladılar, biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.” (Araf 7/96) ayetinde buyurulduğu gibi, hayır ve iyiliğin bir şeyde devam etmesine bereket adı verilir¹⁵⁰. Ayrıca ilahi ilham ve vahyin göğün bereketlerinden olduğu ifade edilmektedir¹⁵¹.

Ferra (ö. 207/822), bereket'in saadet, mutluluk anlamına geldiğini söylemektedir. O, buna gerekçe olarak, “Ey ev halkı, Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinize olsun” (Hud 11/73) ayetindeki “bereket” kelimesinin “saadet” anlamında olduğunu; Allah, Hz. Peygamber gibi kimi mutlu ederse, onun, daimî saadeti, mutluluğu elde etmiş olacağını ifade etmektedir¹⁵².

Kur'an'da “b-r-k” kökünden türeyen toplam 32 kelime bulunmaktadır. İsim olarak bereket kelimesi 3 yerde *berakatin* şeklinde çoğul¹⁵³, bir yerde de zamire birleşerek *berakatuhu* şeklinde¹⁵⁴ yer almaktadır. Söz konusu yerlerde bereket, Allah'ın lütfunu anlamına gelmektedir¹⁵⁵. Bu nimete erişenler, günahlardan kaçınanlar, Hz. Nuh (a.s.)'a inananlar¹⁵⁶, Hz. İbrahim ve ailesidir. Aynı şekilde “bera-ke” fiili bir yerde *bareke*¹⁵⁷ şeklinde, 6 yerde *barekna*¹⁵⁸ ve bir yerde de *burike* şeklinde¹⁵⁹ fiil olarak kullanılmış; burada mekân olarak belirli bir yerin Allah tarafından bereketli kılındığı bildirilmiştir¹⁶⁰. Başka bir ayette Hz. İshak'ın babası Hz. İbrahim'e bereketli kılındığı müjdelenmiştir¹⁶¹. *Burike* şeklinde geçtiği yerde ise, Hz. Musa'ya gösterilen ateşin ve çevresinin, Allah tarafından bereketli kılındığı¹⁶² ifade edilmiştir. Kur'an'da Mübarek kelimesi sekiz yerde geçmekte, dört ayette Kur'an'ın sıfatı olarak¹⁶³, diğer dört ayette de Kâbe'nin¹⁶⁴, Hz. İsa'nın¹⁶⁵, Hz. Nuh'un gemisiyle karaya çıktığı yerin¹⁶⁶ ve yağmurun¹⁶⁷ sıfatı olarak zikredilmektedir. *mübareke* kelimesi de dört yerde geçmektedir. Bu ayetlerde, Allah'ın nurunun tutuş-

150 Razi, *Mejatihu'l-Gayb*, 14: 193; Isfahani, *Mufredat*, “b-r-k” md.

151 Ahmed Mustafa el-Meraği, *Tefsiru'l-Meraği* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bani, 1946), 9: 14.

152 Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferra, *Meani'l-Kur'an* (Beirut: Alemu'l-Kutub, 1983), 2: 23.

153 Arâf 7/96; Hud 11/48, 73.

154 Hud 11/73.

155 Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib İbn Atiyye el-Endelusi, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz* (Beirut: Daru'l Kutubi'l- İlmiyye, 2001), 2: 432.

156 İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, 3: 179.

157 Fussilet, 41/10.

158 Arâf, 7/137; İsra, 17/1; Enbiya 21/71, 81; Sebe, 34/18; Saffat 37/113.

159 Neml 27/8.

160 Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelusi, *el-Bahru'l-Muhit*, thk. Adil Ahmed ve Ali Muhammed (Beirut: Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 5: 231.

161 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 5: 227.

162 Neml 27/8.

163 En'âm 6/92, 155; Enbiya 21/50; Sâd 38/29; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 16: 289.

164 Âl-İmran 3/96.

165 Meryem 19/31.

166 Mu'minun 23/29.

167 Kaf 50/9.

turulduğu yağın kaynağı olan ağacın¹⁶⁸, selamın¹⁶⁹, Hz. Musa (a.s.)'ya nida edilen vadinin bulunduğu bölgenin¹⁷⁰ ve kendisinde yüce Kur'an'ın indirildiği gecenin sıfatı olarak¹⁷¹ ifade edilmektedir¹⁷². *Tebareke* fiili Kur'an'da dokuz yerde¹⁷³ geçmekte; Allah takdis ve tazim etme anlamına gelmektedir.

Kur'an'da bereketten söz eden ayetlere bakıldığında öncelikle bereketin kaynağının Allah olduğu göze çarpmaktadır. O, bitmez tükenmez bir bereket kaynağı, fani olmaktan çok uzak yaratıcıdır. Peygamberimiz bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: “Bereket Allah'tandır¹⁷⁴”.

Bereket ve türevlerine bakıldığında hayrın, faydanın maddi manevi kazançların bolluğu ve çokluğu, birikmesi, bu hayırların devamı ve sürekliliği dikkat çekmektedir. B-r-k kökünden türeyen *tebareke* kelimesinin takdis ve tenzih anlamı içermesi, bereketin kutsalla ilişkisini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bu anlamda zaman, mekân ve diğer nesnelere manevi kir ve lekelerden uzak olması onların bereketli olmasını gerektirmektedir. Bu anlamda kendilerinde hayrın daimî surette bulunduğu söylenen mübarek varlıkların zımnen mukaddes varlıklar oldukları söylenebilir. Bu kutsallık mukaddes oluş kadar kuvvetli bir anlam olgusuna sahip olmasa da ondan bazı anlamları içerme yönüyle tebarüz ettiği söylenebilir. Özetle söylemek gerekirse mukaddes, mübarek lafzının içerdiği anlamları ifade etmektedir; mübarek, mukaddes lafzının tüm anlamlarını ihtiva etmese de mukaddes olarak tavsif edilebilir.

1.3.2. Hayır (خير)

H-y-r kökünden masdar olan hayr kelimesi isim ve fiil olarak kullanılır. Herhangi bir özelliği sayesinde arzu olunan, üstün olan, hoş giden faydalı şeyler anlamına gelen “hayr” kelimesi, lügatte “iyi olmak, faydalı olmak, üstün olmak¹⁷⁵” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “hayır”, “herkesin rağbet ettiği şeyler, faydalı ve sevab kazandıran amel, fazilet, iyilik, menfaat, ibadet, mal ve servet” gibi çeşitli manalara gelmektedir. Rağib el-İsfahani hayır, “herkesin istediği, akıl, adalet, fazilet gibi faydalı şeylerdir¹⁷⁶” şeklinde tanımlamıştır. Kelimenin çoğulu *خيار huyar*, *حیور huyur* ve *أخيار ahyar*, zıddı ise *شر şer*'dir. İslam'da “maruf” her türlü hayır, “münker” de her türlü kötülüğü ifade etmektedir. Hayır, mutlak ve mukay-

168 Nur 24/35. Bkz. Ebu'l Ala el-Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayani v.dğr. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3: 548.

169 Nur 24/61.

170 Kasas 28/30. Bkz. Kurtubi, *el-Cami*, 14: 20-21.

171 Duhan 44/3.

172 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 6: 409.

173 Araf 7/54; Mu'minün, 23/14; Furkan 25/1, 10, 61; Ğafir 40/64; Zuhuf, 43/85; Rahman 55/78; Mülk 67/1.

174 Buhari, “Eşribe”, 31; Nesai, “Taharet”, 61. Bereketle ilgili geniş bilgi için bkz. Rovshan Aliyev, “Kur'an'da Bereket Kavramı” (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008); Nafi Uysal, “Dini Bir Kavram Olarak Bereketin Mahiyeti” (Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2009).

175 Cevheri, *Sıhah*, “h-y-r” md.

176 İsfahani, *Mufredat*, 160.

yed olamak üzere iki kısma ayrılır. Mutlak hayır her zaman ve herkes tarafından rağbet edilen şeydir. Mukayyed hayır birisi için hayır iken ötekisi için şer olan şeydir. Kur'an'da Allah malı bir yerde hayırla niteleyerek: “Birinize ölüm çattığında, bir hayır bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.” (Bakara 2/180) demiştir. Başka bir ayette onu şerle niteleyerek: “Kendilerine verdiğimiz servet ve evlatlarla iyiliklerine koştüğümüzü mu sanıyorlar? Hayır, onlar işin farkında değiller!” (Mü'minun 23/55-56) buyurmuştur. Bu yüzden hayır kelimesiyle çok malın kastedildiği, az mala hayır denemeyeceği¹⁷⁷ belirtilmiştir.

Hayr kelimesi Kur'an-ı Kerim'de dünyalık metalar olan kaliteli atlar¹⁷⁸, kudret helvası ve bildircin eti gibi nimetler¹⁷⁹, mal-mülk¹⁸⁰, gibi varlıkları ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun dışında vahy (Kur'an)¹⁸¹ ve iman¹⁸², yiyecek¹⁸³, efdaliyyet¹⁸⁴, ücret (nafaka)¹⁸⁵, afiyet¹⁸⁶, eli boş (hiç birşey)¹⁸⁷, İslam (iman)¹⁸⁸, en faydalı¹⁸⁹, bolluk (fiyat ucuzluğu)¹⁹⁰, doğruluk ve güvenilirlik¹⁹¹, ıslah¹⁹², dünya sevgisi¹⁹³, salih evlat¹⁹⁴ kuvvet ve kudret¹⁹⁵, iffeti koruma¹⁹⁶, edep¹⁹⁷, nafiler¹⁹⁸, faydalı şeyler¹⁹⁹, şerrin zıddı olan hayır²⁰⁰ dini yanı ağır basan nesnelere anlatmak için kullanılmıştır. “... Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de, yani bollukla da, yoklukla da imtihan ederiz...” (Enbiya 21/35) ayetinde “hayır” lafzının “dünyevi nimet, bolluk, bereket, sevinç ve nimet”, şer lafzının da “dünyevî fakirlik, sıkıntı, yokluk, azlık²⁰¹” şeklinde yorumlanmıştır. Sonuç olarak, toplam 176 yerde²⁰² geçen bu keli-

177 Isfahani, *Mufredat*, 160.

178 Sad 38/32.

179 Bakara 2/61.

180 Bakara 2/180, 215, 272-274; Adiyat 100/8. İsmail b. Kesir ed-Dimaşki, *Tefsiru Kurani'l-Azim*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed v.dğr. (Ciza: Muessesetu Kurtuba, 2000), 2: 169; 14: 437.

181 Bakara 2/105; Nahl 16/30. Razi, *Mefatihul-Gayb*, 22: 169; İbn Kesir, *Tefsiru Kurani'l-Azim*, 9: 403.

182 Enfal 8/23, 70.

183 Kasas 28/24

184 Mü'minun 23/118. Celaluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahalli ve Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *Tefsiru'l-Celaleyn* (Dimaşk: Daru İbn Kesir, 1987), 349.

185 Bakara 2/215. Mahalli ve Suyuti, *Tefsiru'l-Celaleyn*, 34; Taberi, *Camii'l-Beyan*, 3: 642.

186 En'am 6/17.

187 Ahzab 33/25.

188 Kalem 68/12. Alusi, *Ruhu'l-Meani*, 29: 27; Beydavi, *Tefsiru'l-Beydavi*, 5: 234.

189 Bakara 2/106.

190 Hud 11/84.

191 Nur 24/33.

192 Al-İmran 3/104. Ebu Zeyd Abdurrahman Muhammed es-Sealibi, *Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiri'l-Kur'an (Tefsiru's-Sealibi)* (Beyrut: Daru İhyai Turasi'l-Arabi, 1997), 2: 88.

193 Adiyat 100/8. Razi, *Mefatihul-Gayb*, 32: 68.

194 Nisa 4/19.

195 Duhan 44/37. Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, 4: 752.

196 Nur 24/12.

197 Hucurat 49/5. Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, 5: 80.

198 Enbiya 21/73.

199 A'raf 7/188.

200 Al-İmran 3/26.

201 Razi, *Mefatihul-Gayb*, 22: 169; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*, 9: 403.

202 Abdalbaki, *el-Mucemu'l-Mufehres*, 249-251.

menin, mal, servet, refah, bolluk, her türlü maddi-manevi nimet; salih amel, iyilik, maruf gibi manalara gelmektedir.²⁰³.

Kur'an'da: "Gerek Ehl-i kitaptan gerek müşriklerden olsun, kâfirler, Rabbi-nizden size herhangi bir hayır indirilmesini arzu etmezler. Fakat Allah rahmetini dilediğine seçip ihsan eder. Allah büyük lütuf sahibidir" (Bakara 2/105) ayetinde geçen hayır lafzına müfessirler vahiy anlamı vermişlerdir. Vahyin rahmet olduğu belirtilerek Hz. Peygamberin bundan nasıbdar olduğu kâfirlerin ve Yahudilerin bu konuda kıskançlık yaptıkları ifade edilmiştir²⁰⁴.

Hayır, yukarıda ifade edildiği üzere birçok anlam zenginliğine sahiptir. Bunların kutsalla ilişkisinin sıkı bir bağla bağlandığı görülmektedir. Hayırın vahiy anlamı içermesi bunun açık kanıtıdır. Vahiy Allah'ın kelamı olması hasebiyle kutsaldır. Bu anlamda dünya ve ahiret mutluluğu için gönderilen Kur'an tüm hayırları içeren hayat rehberidir. Bu yönleriyle kutsalın ilahla olan irtibatı sağlayan, onun inayetin bir tecellisi olan hayır, içerdiği bereket anlamıyla da kutsalla bağını kuvvetlendirmektedir.

1.3.3. Fadl (فضل)

Fadl veya Fazl, "artmak, fazlalaşmak, çok olmak, isteyerek iyilik yapmak, lütuf ve ihsanda bulunmak, üstün olmak, bir şeyden arta kalmak²⁰⁵" manalarını ifade eden; f-d-l kökünden mastardır. Zıddı, naks, çoğulu ise, fudul'dür. İslami bir terim olarak fazl kelimesi, "Allah'ın, insanlara çokça ihsanda bulunması²⁰⁶" demektir. Seyyid Şerif Cürçani ise, bu kelimeyi kısaca, "sebepsiz, karşılıksız iyilik yapma²⁰⁷" olarak tanımlamıştır.

Kur'an'da 104 yerde geçen fadl ve bu kökten türeyen diğer kelimelerin çoğunluğu Allah'ın, genel olarak bütün insanlara²⁰⁸, varlıklar âlemine²⁰⁹, inananlara²¹⁰ ve özel olarak da Hz. Muhammed ümmetine²¹¹, ayrıca belli kişi (Hz. Muhammed'e peygamberlik vermesi)²¹² veya zümrelere²¹³ verdiği maddi ve manevi lütuf ve cömertliği; Allah'ın yarattığı çeşitli varlık ve imkânları, insanların geçimi için var edilen şeyleri, zenginlik, ticaret, fetih, zafer ganimet gibi manaları ifade etmek için kullanılmaktadır²¹⁴.

203 Çağrırcı, "Hayır", *DİA*, c. 17 (İstanbul: TDV Yayın., 1998), 43.

204 Razi, *Mefatihul-Gayb*, 3: 248.

205 İsfahani, *Mufredat*, 383; İbn Manzur, *Lisanul-Arab*, "f-d-l" md.; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, 4: 27.

206 Razi, *Mefatihul-Gayb*, 10: 181.

207 Seyyid Ali b. Muhammed Cürçani, *Kitabu't-Tarifat* (Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1985), 174.

208 Bakara 2/64.

209 Bakara 2/251. Muhammed Ali Sabuni, *Safvetu't-Tefasir* (Haleb: Daru'l-Kalem, 1994), 1: 159.

210 Tevbe 9/59; Şevkani, *Fethul-Kadir*, 2: 530.

211 Nur 24/32.

212 Nisa 4/113. Şevkani, *Fethul-Kadir*, 1: 814.

213 Nisa 4/83. Muhammed Tahir İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir* (Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1984), 5: 142.

214 Bkz. Abdülbâki, *el-Mucemu'l-Mufehres*, "f-d-l" md. Geniş bilgi için bkz. Faruk Özdemir, "Kur'an'da "Fazl" ve Türevlerinin anlam Alanı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 38 (2015): 169-203.

Fazilet, cins, nevi ve zati olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Cins bakımından fazilete hayvanların bitkilerden üstün olmasını, nevi bakımından fazilete insanların hayvanlardan üstün oluşu, zati bakımdan fazilete bir insanın başkasından üstün olması şeklinde örneklendirilebilir. İlk iki fazilet türü cevher itibariyle değişmeyen, üçüncüsü sonradan kazanılabilen arızı bir özelliiktir²¹⁵. Fadl kelimesi Kur'an'da İslam²¹⁶, nübüvvet²¹⁷, cennetteki rızık²¹⁸, (dünyadaki) rızık²¹⁹, değiştirilen, yerine konan, ikame edilen, arkadan gelen²²⁰, nimet ve ihsan²²¹, cennet²²² anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'an'da fazl kelimesi Allahın bir sıfatı olarak zü'l-fazl şekliyle kullanılmış; onun cömertliği ve ihsanı vurgulanmıştır²²³. Kur'an'da bazı insanlara zati fazl, mal mevki ve kuvvet verildiği²²⁴ bildirilmiştir. Allah, peygamberlerinden kimisini kimisine üstün kıldığını²²⁵, cihad edenlerin etmeyenlere derece bakımından üstün olduğunu bildirmiştir²²⁶. Hz. İsmail, Elyesa ve Lut, gibi peygamberlerin âleme üstün kılındıklarını²²⁷, İsrail oğullarının kendi zamanlarında seçkin olduklarını²²⁸ ifade etmiştir.

F-d-l kökünden türeyen *tafdil* bir kimseyi veya bir şeyi diğerinden üstün, değerli ve faziletli olmasını ifade eder. Nitekim Bakara Suresinde “İşte şimdiye kadar zikrettiğimiz resûllerden kimini kimine üstün kıldık. Allah onlardan bazısına hitap buyurdu, bazısını birçok derecelerle yükseltti...” (Bakara 2/253) buyrulurak peygamberlerin kimisinin kimisine üstünlüğü ifade edilmiştir. Buradaki üstünlük, peygamberlerden kimisine nasip olan şeyin ötekisine olmamasıdır. Hz. Musa ile Allah'ın konuşması, Hz. Muhammed'i tüm insanlığa göndermesi bu üstünlüklerdendir²²⁹.

F-d-l kökünden türeyen fazilet fazlın ileri derecesini ifade etmektedir. İnsanın başkasından üstün olmasını sağlayan, kişiyi mutluluğa götüren şey olarak tanımlanan faziletin zıddı rezilet'tir²³⁰.

F-d-l kökü artma, bolluk, üstünlük ifade etme yönleriyle kutsalla ilişkilidir.

215 Isfahani, *Mufredat*, 381.

216 Cuma 62/4. Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, 5: 299.

217 Nisa 4/113.

218 Al-İmran 3/171.

219 Nisa 4/73.

220 Bakara 2/268.

221 Nisa 4/83.

222 Ahzab 33/47.

223 Bakara 2/105, 251.

224 Nahl 16/71.

225 Bakara 2/253.

226 Nisa 4/95.

227 En'am 6/76.

228 Bakara 2/47, 122.

229 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 4: 520.

230 Huseyn b. Muhammed b. Mufaddal er- Rağib el-Isfahani, *ez-Zeria ila Mekarimiş-Şeria*, thk. Ebu'l- Yezid Ebu Zeyd el-Acemi (Kuveyt: Daru's-Selam, 2007), 101.

Kutsal varlık seçkin olup üstün özelliklere sahiptir. Bu özelliklerinden bazılarını insana üflemiştir. Böylece kâinattaki varlıkların içinden insanı üstün ve kendini geliştirebilen donanımlara sahip kılmıştır. Bu insanlar arasından da en seçkin şahıslar olarak peygamberleri, peygamberlerden de *ulu'l-azm*²³¹ olanları diğerlerine üstün kılmıştır²³². Bu üstünlük ve seçkinlik onların Allah tarafından ictiba ve ıstıfa edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Yaratılışından saf ve temiz, kötü ve kirli şeylerden uzak (ıstıfa), Allah tarafından tathir edilerek seçilen(ictiba) peygamberler kutsal varlıktan sonra en seçkin makamlardan birisine sahiptirler. Kısaca f-d-l ve türevleri kutsal varlığın insana bahşettiği üstün niteliklerin yanında onun bereketli bir hayat yaşaması için verdiği mutluluğu ifade etmekte, insanın seçkinleşerek kemal derecesine ulaşması için gerekli vasıfları içermektedir.

Sonuç

Kutsal hayatımızı çepeçevre kuşatan, ölüm ve dirim arasında uymamız gerekenleri bize hatırlatan, sonsuz saygı ve tazimi bildiren, ilham ettiren ve bize öz disiplin kazandıran önemli kavramlardan biridir. Kur'an'da mutlak anlamda kutsal olarak tavsif edilen ve Kuddus, Aziz, Kerim vb. isimlerle anlatılan Allah'tır. Diğer varlıklar, zamanlar ve mekanlar vb. ona yakınlığı nispetiyle seçkinleşmektedir.

Kur'an'da kutsal ile ilgili birçok kavram bulunmaktadır. Bunlardan bazıları doğrudan kutsalı ifade ederken bazıları, kutsalın koyduğu sınırları göstermekte, sınırın kendisi olmaktadır. Öte yandan kutsal varlığın özel önem attığı varlıklar seçkinleşerek, sırlı, doğaüstü güçlere sahip olacak bir hüviyet kazanmakta, ya da kutsal varlığa yakınlaşmaktadır

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazil-Kurani'l-Kerim*. Kahire: Daru'l Hadis, 1996.
- Alusi, Ebu's-Sena Şihabuddin Mahmud. *Ruhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve Sebu'l-Mesani*. Beyrut: Daru İhyai'l-Turasi'l-Arabi, t.y.
- Asım Efendi, Ebu'l-Kasım es-Seyyid Ahmed. *Kamus Tercemesi el-Okyanusu'l-Basit fi't Tercemeti'l-Kamusil-Muhit*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1305.
- Atay, Hüseyin v.dğr. *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Ankara 1981.
- Ateş, Süleyman. "Tesbih", *Kur'an Ansiklopedisi*. İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, t.y.
- Bardakoğlu, Ali. "Had". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- Beydavi, Nasıruddin Ebi'l-Hayr Abdullah b.Ömer b. Muhammed eş-Şirazi. *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil (Tefsiru'l-Beydavi)*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, t.y.

231 Ahkaf 46/35.

232 Ahzab 33/7; Şura 42/13. Seçkin olma ile ilgili bkz. Al-İmran 3/33, 42; Araf 7/144; Sad 38/47.

- Buharî, Abdulaziz b. Ahmed. *Keşfu'l-Esrar*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Cevheri, İsmail b. Hammad. *es-Sıhah Tacu'l-Luğati ve Sıhahu'l-Arabiyyeti*. thk. Ahmed Abdulğafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlm lil Melayin, t.y.
- Çağrıncı, Mustafa. "Saygı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çalışkan, İbrahim. "İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989): 367-397.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara 1984.
- Dihlevi, Şah Veliiyullah Ahmed b. Abdurrahim. *Hucetullahi'l-Baliğa*. thk. Seyyid Sabık Kahire: Daru'l-Cil, 2005.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, t.y.
- Endelusi, Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-Muhit*. thk. Adil Ahmed ve Ali Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-Luğa*. Mısır: Daru'l-Mısriyye, 1964.
- Ferra, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad. *Meani'l-Kur'an*. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1983.
- Firuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakub. *Kamusu'l-Muhit*. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu lil-Kutub, 1978.
- Firuzabadi, Mecduddin Muhammed b. Yakub. *Besairu Zevi't-Temyiz fi Letaifi Kitabî'l-Aziz*. thk. Muhammed Ali en-Neccar. Kahire 1996.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Maksadu'l-Esna Şerhu Esmailahi'l-Husna*. Dimaşk: Matbaatu's-Sabah, 1999.
- Halimi, Ebu Abdullah el-Hasen b. Hasen. *el-Minhac fi Şuabi'l-İman*. thk. Hilmi Muhammed Fude. y.y.: Daru'l Fikr, 1979.
- Isfahani, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Rağib. *el-Müfredatu fi Ğaribi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Keylani. Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.
- Isfahani, Huseyn b. Muhammed b. Mufaddal er-Rağib. *ez-Zeria ila Mekarimiş-Şeria*. thk. Ebu'l-Yezid Ebu Zeyd el-Acemi. Kuveyt: Daru's-Selam, 2007.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endelusi. *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 2001.
- İbnu'l-Arabi, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah. *Ahkamu'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kurtubi, Ebu Abdillallah Muhammed b. Ahmed. *el-Esna fi Şerhi Esmailahi'l-Hüsna ve Sfatihî*. thk. İrfan b. Selim. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2005.
- Kurtubi, Ebu Abdillallah Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2006.
- Kutluay, İbrahim. *Sünnete Göre Kutsiyet*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilatu Ehli's-Sunne*. thk. Mecdi Basillum. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Nesefi, Abdullah b. Ahmed. *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil (Tefsiru'n-Nesefi)*. thk. Yusuf Ali Bideyvi. Beyrut: Daru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Şiar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Razi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *el-Levamiu'l-Beyyinat Şerhu Esmailahi'l-Husna ve's-Sıfat*. Mısır: Matbaatu's-Şerefiyye, 1323.
- Razi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *et-Tefsiru'l-Kebir Mefatihü'l-Ğayb*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.

- Resayni, İzzuddin Abdurrezzak b. Rizkullah. *Rumuzu'l-Kunuz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*. thk. Abdulmelik b. Abdullah b. Duheş. Mekketu'l-Mukerreme: Mektebetu'l-Esedi, 2008.
- Sabuni, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefasir*. Beyrut: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, 1981.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Din Fenomenolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- Semerkandi, Ebu'l-Leys Nasr b.Muhammed b. Ahmed. *Bahru'l-Ulum (Tefsiru's-Semerkandi)*. thk. Ali Muhammed Muavvid ve Adil Ahmed Abdulmevcud. Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadir el-Camiu beyne Fenniyyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti Min İlmi't-Tefsir*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Daru'l-Vefa, t.y.
- Tusi, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan. *Tefsiru't Tibyan*. Necef: Daru'l-Endelusi, 1965.
- Yurdagür, Metin. *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Zebidi, Seyyid Muhammed Murteda el-Huseyni. *Tacu'l-Arus min Cevhairi'l-Kamus*. thk. Abdussettar Ahmed Ferrac v.dğr. Kuveyt: Matbaatu Hukumeti Kuveyt, 2001.
- Zeccaci, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak. *İştikaku Esmallah*. thk. Abdulhuseyn el-Mubarek. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1982.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *Esasu'l- Belağa*. thk. Basil Uyunu's-Suud. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer. *Tefsiru'l-Keşşafan Hakaiki Gavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid. Riyad: Mektebetu'l-Abikan, 1998.